

Офіцинський Р.А. (Ужгород)

ЛАЗАРЕНКІВЩИНА (1996–1997) ТА ЇЇ МІЖНАРОДНИЙ ВІДГОМІН

"Лазаренківщина" як одна з форм української олігархії органічно поєднала тіньову і легітимну владу. Задля монополізації високоприбуткових ринків політична верхівка України через адмінресурс дала свою трактовку ключовій цінності західної цивілізації – соціальна справедливість. Проте країни Заходу виступили вагомим стримуючим фактором сповзання України зі шляху європейського розвитку.

Майже нема дослідника, котрий би не запитав про вплив номенклатурно-комуністичної спадщини на державотворчі процеси в Україні після 24 серпня 1991 р. Як відомо, українська державність відновилася завдяки мирній дезінтеграції, що стала європейською тенденцією наприкінці ХХ ст. Причому незалежність України постала не внаслідок повалення правлячої верхівки, а виявилася породженням партійної номенклатури, наляканої закликами до люстрації.

В ідеалі дві ознаки політичної еліти – формальна (хто править) і ціннісна (хто гідний правити) мають співпадати. В Україні, на відміну від Польщі, Чехії та країн Балтії, не відбулася ротація керівного ядра. Оскільки націонал-демократи були нечисленними, то їх фактично поглинули перелицьовані функціонери Комуністичної партії. Відбувся синтез двох концепцій: розбудова незалежної держави при збереженні принципів етатизму.

Номенклатура, згуртована корпоративним духом – тісними особистими й бізнесовими зв'язками, виступила рушійною силою (соціальним прошарком) усіх подальших змін. Квазілегітимно зберігаючи панівні соціально-економічні позиції та легалізуючи накопичені капітали й нерухоме майно, вона втримала владу в центрі та на місцях, грала першу економічну скрипку (приватизація і т. д.).

Отже, феномен олігархії з'явився не на порожньому місці. Щодо вживання самого терміна в Президента України Леоніда Кучми знайшлися перестороги¹. Він розрізняв олігархію (владу небагатьох аристократів, причому не обов'язково багатих) і плутократію (правління багатіїв). Останнє більш правильне у випадку Росії та України. Оскільки "плутократію" активно використовувала нацистська пропаганда, то, за мовчазною угодою, з наукового лексикону цей термін випав.

Замість руху до демократії європейського взірця, проголошеного президентами Л. Кравчуком і Л. Кучмою, Україна отримала "корупцію і цинізм у ставленні до насущних проблем життєдіяльності нації"². Українська парадигма державотворення стала, по суті, творенням

¹ Кучма Л. Україна – не Росія. – М.: Время, 2003. – С. 166.

² Андрусак І., Петренко Є. Блиск і злиденність української націонал-демократії. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 53.

держави заради діючої посткомуністичної влади поза суспільством і над ним¹.

Олігархічні клани як складова політичної системи.

У другій половині 1990-х рр. президенту Л. Кучмі нелегко вдавалося "тримати процеси керованими, а ситуацію під контролем". Зміцніли і примножилися важливі розбіжності між регіональними бізнесовими кланами (Донбас, Крим, Дніпропетровськ, Одеса, Харків, Галичина), галузевими об'єднаннями (ВПК, нафтовики, аграрники та ін.), групами, які політично орієнтувалися на Москву, Європу, Ізраїль і т. д.

Оформилися три центри регіонального впливу, що набули політичних ознак – Дніпропетровський, Донецький, Кримський. У стадії формування знаходилися Західний (Львів), Київський та Південний (Одеса)². Суб'єктом політичного процесу виступили й адміністративно-економічні групи, котрих політична журналістика охрестила олігархічними групами чи кланами³. Як зазначалося, вони виникли на успадкованій від радянських часів супермонопоольній та неконкурентоспроможній економіці.

До того ж, завдання прориву на світові ринки молода держава змогла здійснити тільки через потужні фінансово-промислові групи, що сконцентрували промислові ресурси в експортоспроможних напрямках. Історичний вибір зроблено не на користь демократичного, а олігархічного капіталізму. Проте відповідь на те, куди йде Україна, фахівець з держуправління Олексій Валевський побачив у тезі "від тоталітаризму до ліберально-демократичного суспільства європейського типу з українською специфікою".

У побуті звикли користуватися політико-економічними термінами "олігарх", "клан", "сім'я". Ситуація в кланово-олігархічному середовищі постійно змінювалася. Після 1999 р. ніхто всерйоз не говорив про вплив Олександра Волкова чи Ігоря Бакая. Вакансії заповнили нові висуванці. До речі, Бакай нагромадив мільйони доларів у нерухомості, включно із маєтком у Неаполі, штат Флорида⁴. Йому, як і Волкову, заборонений в'їзд до Сполучених Штатів через причетність до відмивання грошей.

Президент Леонід Кучма дбав, щоб між олігархами існувала рівновага⁵, а де вони брали гроші щороку переймався польський часопис

¹ Дергачов О., Полохало В. Метаморфози посткомуністичної влади // Політична думка. – 1996. – № 1. – С. 3-10; Тисяча років української суспільно-політичної думки: Док. та матер. у 9-ти т. / Гол. редкол. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т. IX (1989–2001 роки) / Упоряд. і передм. Ю. Шаповала. – С. 362-372.

² Валевський О. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження. – К.: НІСД, 2001. – С. 97, 119-120, 238.

³ Див. хоча б: L'Ukraine prisonnière de son oligarchie: L'homme le plus riche du pays. Le clan de Dnepropetrovsk; De la "fierté d'être un oligarque". Le clan de Kiev; Une famille très dynamique. Le clan Poroshenko; Subtil mélange de politique et d'affaires. Le clan de Khorochovsky; Dans l'ombre du Premier ministre. Le clan de Donetsk // La Tribune. – 2003. – 2 Mai.

⁴ Tyler P. From under a couch, an effort to stop Ukraine corruption // The New York Times. – 2001. – 26 February; The International Herald Tribune. – 2001. – 28 February.

⁵ Бондаренко К. Хто й чим володіє в Україні // Львівська газета. – 2003. – 17 липня.

Wprost¹. Звідти залюбки робили передруки інші мас-медіа. Так, у рейтинг-2003 до 50 багатіїв Центральної та Східної Європи потрапили 6 українців: 8 – Ринат Ахметов, 1,9 млрд. дол.; 12 – Віктор Пінчук, 1,5 млрд.; 13 – Ігор Коломойський, 1,5 млрд.; 24 – Олександр Ярославський, 850 млн.; 36 – Сергій Тарута, 700 млн.; 50 – Віктор Медведчук, 400 млн.

Перші три місяці посіли росіяни Михайло Ходорковський (8,3 млрд.), Роман Абрамович (7,5 млрд.) і Михайло Фрідман (6,7 млрд.). Перший українець на восьмій сходинці Ахметов за рік збагатів на 200 млн. Медведчук у 2002 р. був 18 (800 млн.), на половину його статки зменшив конфлікт із партнером Григоришиним. Між іншим, "Енергетичний стандарт" Григоришина інвестував 200 млн. дол. у 8 енергетичних підприємств України². А у приватизований 2000 р. Одеський масложировий комбінат вкладено 12 млн. дол. Через два роки комбінату належало вже 28 % українського ринку маргарину.

За рік серед 50 магнатів українців було п'ятеро (29 росіян, 5 румун, 4 поляки, 3 серби, 2 чехи і 2 болгари). Медведчук не потрапив тогоріч у рейтинг не тому, що став біднішим – конкуренти значно збагатіли (радіо "Свобода", 27 вересня 2004 р.). На 6-му місці Ахметов (за рік удвічі збільшив свої капітали – до 3,5 млрд. дол.), 10-му Пінчук – 2,5 млрд., 12-му Коломойський – 2,2 млрд., 15-му Тарута – 1,9 млрд., 27-му Ярославський – 850 млн. Wprost зазначив, що українські олігархи боялися відходу президента Кучми, котрий досі оберігав їхні інтереси. Деякі намагалися переправити капітали до Європейського Союзу, зокрема через Польщу. Як приклад, приведено невдалу спробу С. Тарути придбати металургійний завод у Ченстохові.

Особливо відкрито демонстрували претензії на владу й адміністративні ресурси в Україні київський, дніпропетровський і донецький клани³. Вони конкурували за вплив на президентське оточення, всіляко демонструючи лояльність. Західні видання не пошкодували місця для політичних портретів лідерів цих груп, зокрема, Рината Ахметова з Донецька⁴, Віктора Медведчука і Григорія Суркіса з Києва⁵ та ін. Не обійшлося і без розгорнутих персональних біографій, книг сповідального характеру⁶.

¹ Wschód biznesu – pełny ranking 50 // Wprost. – 2003. – 10 sierpnia.

² Starobin P., Olearchyk R. Dashed hopes for Ukraine's economy? // Business Week. – 2002. – 25 November.

³ Pflimlin E. Ukraine, une société bloquée // Le Monde Diplomatique. – 1998. – Mai; Rybak A. Die Marionette von Kiew // The Financial Times Deutschland. – 2001. – 22 Mai.

⁴ Clover Ch. Magnate with an ambitious goal // The Financial Times. – 2001. – 11 July.

⁵ Grigori Surkis. Kiews Kicker-Oligarch // Neue Zürcher Zeitung. – 2001. – 28 August; Feduschak N. Oligarchs point way to Ukraine's future // The Washington Times. – 2002. – 10 February.

⁶ Pomm Ю. Олігарх. Вадим Рабинович: правда и вымысел / Пер. с нем. – К.: CN-Столичные новости, 2001. – 240 с. Відг. див.: Vadim Rabinovich: "In der Ukraine ist der Staat der Verlierer" // Die Welt. – 2000. – 16 Juni; Ein Oligarch packt aus // Schweriner Volkszeitung. – 2001. – 11 Mai.

Ясна річ, ужинок розмаїтих "скандалів державної ваги" вийшов чималеньким¹. Стосувалися вони високорангових державних службовців і впливових бізнесменів. Подеколи навіть доходили до суду і припинялися: зокрема, спрямовані на экс-президента Л. Кравчука – "справа Паливоди" (1995–1998), экс-виконувача обов'язків прем'єра Ю. Звягільського – "оборудка з авіаційним бензином" (1995–1996)², спікера О. Мороза – "справа Боженара" (1996–1997), першого віце-спікера О. Ткаченка – "Земля і люди" (1995), экс-віце-прем'єра Л. Козаченка (2003).

Усе завершилося благополучно, за винятком кількох епізодів на стику із західними демократіями – "відмивання брудних грошей" прем'єром П. Лазаренком (1999–2004), "розкрадання коштів оstarбайтерів" президентом "Градобанку" В. Жердицьким (2000–2004).

Крім того, матеріали на экс-радника президента України, народного депутата О. Волкова передали до бельгійського суду. Він у травні 1996 р. власноручно підписав контракт як покупець виставкового салону, гаража, вілли і басейну у місті Беверен-Мелселе за 615 тис. дол. (радіо "Свобода", 20 лютого 2001 р., 14 червня 2002 р.). На підставі розслідування, яке проводилося женецькими слідчими, у березні 1997 р. арештували всі західні рахунки Волкова (Le Soir, 17 квітня 2001 р.).

Не випадково усіх прем'єр-міністрів України журналісти детопно розділили на дві категорії: хто вже відбув покарання і у кого ще все попереду³. Враховувалися життєписи Лазаренка й Януковича. Перший потрапив на лаву підсудних у розквіті сил, а другий – двічі замолоду.

Доки Віктор Янукович не став прем'єром у листопаді 2002 р., він не включав два терміни ув'язнення в жодну з опублікованих біографій. Це стало тягарем у його президентській кампанії. Наприкінці травня 2004 р. голова Донецького апеляційного суду нарешті повідомив статті, за якими позбавлявся волі прем'єр Янукович⁴. У 1967 р. – за ст. 141 ч. 2 на 3 роки за грабіж, а у 1970 р. – за ст. 102 на 2 роки за завдання тяжких тілесних ушкоджень.

У 1978 р. за клопотанням депутата Верховної Ради СРСР, льотчика-космонавта Георгія Берегового ці справи розглянула президія Донецького обласного суду. Вона двома постановами скасувала вироки і закрила провадження за відсутністю складу злочину. Оригінали постанов журналістам не показали, позаяк вони містили інформацію про приватне життя й розголошенню не підлягали. Так само не познайомили і з клопотанням покійного Берегового.

¹ Задокумент. й узагальн.: Скандалы государственного значения // Украина криминальная. – 2001. – Август (www.cipro.com.ua).

² На хабарництві урядової команди Звягільського, про що настирливо, але безрезультатно інформували президента Кравчука, акцентовано теж: Михальченко Н., Андрущенко В. Беловежье. Л. Кравчук. Украина 1991–1995. – С. 218.

³ Бойко В. Курс кримінального прем'єрства // Українська правда. – 2004. – 10 травня.

⁴ Оприлюднено статті, за якими було засуджено Віктора Януковича // Кореспондент. – 2004. – 26 травня.

Прокоментував свої молодечі колізії й глава президентської адміністрації Віктор Медведчук. Він просив запам'ятати принципове для його біографії юридичне формулювання про закриття щодо нього та інших кримінальної справи за відсутністю складу злочину. Це означає, що 1973 р. мала місце судово помилка¹. Роз'яснення підкріплювалося недавно задоволеним судовим позовом до Д. Чобіта, автора скандальної книги "Нарцис".

Гучні корупційні процеси ніколи не проходили в самій Україні з 1992 р. Високих українських посадовців судили у Німеччині, Швейцарії, Бельгії та США. Навіть спонсор республіканців, екс-посол в Австрії Рональд Лаудер влітку 2001 р. знаходився під розслідуванням за хабар у розмірі 1 млн. дол. за ліцензію на телеканал "Студія 1+1"².

Українська система корупції дістала назву "шахматка": впливові підприємливі люди ставали монополістами на важливих ринках завдяки тісним зв'язкам з урядом³. Часто спалахували скандали, позаяк чимало правоохоронців добросовісно виконували свої обов'язки. Так, Олексій Донський чотири роки працював у прокуратурі Києва. Він повідомив британському часопису *The Independent*, що в 2000 р. розслідував звинувачення державної компанії "Нафтогаз України" у крадіжці (незаконному переказі за кордон) 42 млн. 373 тис. 89 амер. дол. 71 цента⁴.

Компанія заробляла на російському газі у шахрайський спосіб: крала транзитний або перепродувала вже оплачений з держбюджету. Слідчий простежив рахунки у США, Бельгії, Латвії та Ізраїлі. Гроші надходили туди через "Укргазбанк" на підставних осіб. Три рахунки контролювалися особисто керівником "Нафтогазу" Ігорем Бакаєм. Більшість коштів опинилися у виборчих фондах президента Кучми в 1999 р. Врешті-решт 26-річного Донського звільнили, однак він передав документи до парламентського комітету. Генпрокуратура України цю інформацію визнала недостовірною, але досудове слідство продовжувалося.

Трикутник Марчук–Лазаренко–Кучма: причинно-наслідкові зв'язки.

Свого часу Леонід Кучма не пошкодував гострих критичних оцінок щодо двох своїх прем'єрів – Євгена Марчука і Павла Лазаренка. Першого тривала робота в КДБ навчила збирати інформацію, на підставі якої приймалися рішення іншими посадовими особами. Застосовувати зібране в інтересах економіки він не зумів, бо "економіка – не література й живопис, і навіть не держбезпека"⁵. Кучма витратив чимало енергії на боротьбу за владу з Марчуком, котрий у грудні 1995 р. безуспішно

¹ *Медведчук В.* Читачам "Української правди" // Українська правда. – 2004. – 2 червня.

² *Bonner R.* Lauder media company faces U. S. inquiry // *The New York Times*. – 2001. – 11 June.

³ *Nougayrède N.* Ukraine: Corruptions // *Le Monde*. – 2000. – 21 septembre.

⁴ *Krushelnysky A., Lozowy I.* Ukraine official "sacked for exposing government fraud" // *The Independent*. – 2004. – 7 September.

⁵ *Кучма Л.* Про найголовніше. – К.: Арт-Ерія, 1999. – С. 88-91.

намагався розмежувати завдання глави держави і Кабінету Міністрів¹. Коли президент боровся за проект нової конституції, прем'єр і не обмовився про його підтримку.

Тоді у політичному сенсі Є. Марчук, вільно спілкуючись англійською і німецькою, був загадкою. Він став причетним до появи в уряді Павла Лазаренка як першого віце-прем'єра, щоб "прикрити відсутність власного господарського досвіду"². Те саме пригадав і перший президент Л. Кравчук³. Але тут доречно зауважити: "Про найголовніше" побачило світ до президентських виборів 31 жовтня 1999 р., на яких Л. Кучма і Є. Марчук конкурували.

На паралелі з'явився найбільш системний критичний аналіз того, що накоїла у 1994–1999 р. президентська адміністрація⁴. Приміром, за економічними показниками внаслідок "курсу реформ" Україна опинилась у Центральній Африці. Зовнішній борг країни змінився: із 3,624 млрд. дол. (1994 р.) вийшло 12,4 млрд. (1999 р.). Якщо в 1994 р. Україна входила в групу розвинених країн (54 місце), то через п'ять років опинилася на 102 сходинці.

Перед повторним голосуванням (другим туром) 1999 р. Марчука призначено секретарем Ради національної безпеки й оборони. Відносини, здавалося, непримиренних опонентів тієї пори знову вирівнялися.

У липні 1996 р. за Лазаренка при затвердженні прем'єром проголосувало 344 депутати або на 29 більше, ніж за Конституцію (315). Нагадаємо: у жовтні 1992 р. кандидатуру Кучми на посаду прем'єр-міністра підтримало 316 народних обранців.

Основою зловживань і махінацій прем'єра стали бартерні операції. "Лазаренко – талановита людина, але у нього суто кримінально-номенклатурний талант"⁵, тобто вміння зробити з будь-якої посади прибуткове місце.

Але спочатку все виглядало в унісон і прозаїчно. 26 грудня 1996 р. *Le Monde* подала боротьбу кланів у верхніх ешелонах влади через призму тандему Кучма–Лазаренко. Останній 16 липня поблизу Києва на шляху в аеропорт ледве уник замаху, здійсненого начебто за рішучу боротьбу з вугільними "гінбовиками"⁶. Із ним того року опоненти пов'язували кілька резонансних подій. 3 листопада загинув депутат і бізнесмен Євген Щербань в аеропорту Донецька. 10 грудня втратив роботу глава президентської адміністрації Дмитро Табачник. Усього за рік Лазаренко

¹ *Rupert J.* Ukrainian premier dismissed // *The Washington Post*. – 1996. – 28 May.

² *Кучма Л.* Про найголовніше. – С. 93-95.

³ *Кравчук Л.* Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. – К.: Століття, 2002. – С. 315.

⁴ *Марчук Є.* П'ять років української трагедії. – К.: Християнсько-Народний Союз, 1999. – 157 с.; Див. витяги: Тисяча років української суспільно-політичної думки: Док. та матер. у 9-ти т. / Гол. редкол. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т. IX (1989–2001 роки) / Упоряд. і передм. Ю. Шаповала. – С. 505-543.

⁵ *Кучма Л.* Про найголовніше. – С. 93, 99.

⁶ *Rupert J.* Ukrainian premier unhurt in bombing // *The Washington Post*. – 1996. – 17 July; *Ukraine premier injured in blast* // *The Daily Telegraph*. – 1996. – 17 July; *Boustany N.* Watching out for bombers and miners // *The Washington Post*. – 1996. – 26 July.

став символом усіх помилок уряду, бо всюди від ринку зернових до енергетики приносив добробут нації на вівтар особистого інтересу¹.

Перебуваючи в травні 1997 р. у США, Кучма спробував виправдатися: приїжджають в Україну зі 100 дол., а хочуть поїхати з мільйоном і "піднімають страшний шум, коли в них це не вдається"². Лазаренко ж розвіював чутки про корупцію під час п'ятиденної подорожі Канадою. Він спростував, що у 1996 р. урядовці заробили майже 700 млн. дол., закупивши пшеницю за штучно заниженими цінами і продавши за світовими. Аби подолати негативне паблісіті на Заході, уряд за 240 тис. дол. найняв американську п'яр-компанію (The Globe and Mail, 12 червня 1997 р.).

Згодом екс-прем'єр уперто заперечував неофіційний заробіток 260 млн. дол. у "Єдиних енергетичних системах" Юлії Тимошенко. Фірма одержала ліцензію на імпорт російського газу за низькою державною ціною і продавала за вищою. Успішний бізнесмен Костянтин Григоришин роз'яснив схему Лазаренка у The Financial Times 20 жовтня 2000 р.: Росія продавала в Європу газ по 60 дол. за тисячу кубометрів, а українські споживачі купували на 20 дол. дорожче³. Росії платили бартером, причому товари брали по 40 дол., оцінювали у 80, а різницю відправляли у надійну схованку.

Несподівана хвороба і призупинення повноважень впливового Лазаренка нагадало оглядачу The Wall Street Journal Метью Камінському (23 червня 1997 р.) політичне покарання в радянському стилі. Це співпало з офіційним візитом представників МВФ, які відклали надання Україні кредиту 2,5 млрд. дол. Зі свого боку 24 червня 1997 р. держдепартамент заявив, що американці не вимагали цієї відставки. Пізніше журналіст дав свідчення у суді щодо цієї статті⁴. Лазаренко ще раз наполіг, що у нього, крім задекларованої розі річної зарплатні (5 тис. дол.), не було жодних ділових, а тим більше тіньових інтересів.

Доречно зауважити, що "справа Лазаренка" показала в дії американську стратегію "інформаційного тиску через треті країни", як засіб впливу на кадрову політику Києва⁵. При позбавленні П. Лазаренка прем'єрського портфеля ефективно спрацювала тимчасова "антиукраїнська коаліція" з держав, які тоді мали бізнес-інтереси в Україні. Вони не були задоволені урядовими зв'язями у сфері комунікацій, зв'язку й енергетики.

¹ *Greenwald I.* Foreign investors in Ukraine face rampant corruption // The Christian Science Monitor. – 1997. – 3 January; Corruption in Ukraine // The Washington Times. – 1997. – 9 May; Freeland Ch. Chink of light in Ukraine economy // The Financial Times. – 1997. – 7 July.

² *Lardner G.* Congressional opposition rises to aid for Ukraine // The Washington Post. – 1997. – 10 May; *Dobbs M., Lardner G.* U. S. Urges Ukrainian president to pick up pace of economic reform // The Washington Post. – 1997. – 17 May.

³ *Clover Ch.* Ukraine energy sell-off threatened // The Financial Times. – 2000. – 20 October.

⁴ *Kaminski M.* The strange career of Pavlo Lazarenko // The Wall Street Journal. – 2004. – 17 May.

⁵ *Наджос А.* Інформаційні стратегії впливу американської преси на соціально-політичний процес в Україні: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2002. – С. 15-17.

Вашингтон задіяв дану коаліцію з метою уникнення прямих звинувачень щодо втручання Сполучених Штатів у внутрішні справи України. Ця безпрецедентна акція засвідчила те, що механізм взаємодії інформаційних структур з урядом і промисловими корпораціями в останнє десятиліття ХХ ст. набув майже бездоганних форм і часто застосовується істеблшментом США у контактах з іноземними партнерами.

Розчерком пера Л. Кучма підвів ризику під протистоянням із 44-річним прем'єром, якого призначив на посаду лише рік тому. Він вельми швидко виростав сильним опонентом днючого президента на виборах. Обоє вийшли з дніпропетровського клану, проте в П. Лазаренка склалися кращі стосунки з "творцями королів" (*Die Welt*, 24 червня 1997 р.).

Отак інший дніпропетровець, прихильник адміністративних методів радянського стилю Валерій Пустовойтенко став сьомим главою уряду за шість років незалежності (*The Los Angeles Times*, 17 липня 1997 р.). МВФ притримав кредит 3 млрд. дол. до очевидності просування реформ. Крім віце-прем'єра Тигипка, у поновлену команду реформаторів увійшли міністри фінансів, економіки та юстиції, а також голова Нацбанку. Серед їхніх ініціатив: скорочення ліцензій у бізнесі з 87 до 34, введення тендерів на держконтракти понад 5 тис. дол., скорочення міністерств і комітетів із 97 до 15, прямий розподіл казначейством бюджетних коштів.

У березні 1998 р. генеральна прокуратура просила зняти депутатську недоторканність із Павла Лазаренка. У свою чергу він звинуватив прем'єра Пустовойтенка в крадіжці 40 млн. дол. під час реконструкції палацу "Україна" і перевитраті 6 млн. дол. під час ремонту урядового літака Ту-134. Натомість міністерство інформації зупинило лазаренковий щоденник "Правда Украины" (українсько-антигуанське СП) за реєстраційні гріхи.

У грудні 1998 р. Лазаренко провів 15 днів у швейцарській в'язниці, звідки звільнився під заклад у 4 млн. франків. Пізніше женевська прокуратура вже не змогла домогтися його екстрадиції в Швейцарію¹. У нью-йоркському аеропорту ім. Кеннеді 19 лютого 1999 р. экс-прем'єр, лідер парламентської фракції "Громада" попросив політичного притулку.

На той момент його троє дітей навчалися в американських університетах². П. Лазаренко на посаді прем'єра (травень 1996 – липень 1997 рр.) офіційно заробив менше 10 тис. дол. (із них 9397 грн. або 5050

¹ *Arsever S.* Un ex-ministre ukrainien devant le juge pour une affaire de blanchiment // *Le Temps*. – 1998. – 4 décembre; *Coumarios Ph.* Des Ukrainiens manifestent devant l'ambassade suisse à Kiev // *Le Temps*. – 1998. – 8 décembre; *Masmegan D.* Le TF donne son aval à l'entraide judiciaire dans l'affaire Lazarenko // *Le Temps*. – 1999. – 31 juillet; *Benoit-Godet S.* Deux banques suisses citées dans l'affaire Lazarenko // *Le Temps*. – 1999. – 18 août.

² *Ukraine asks U.S. to return its ex-leader* // *The Washington Post*. – 1999. – 21 February; *Ukrainian ex-leader awaits U. S. immigration ruling* // *The Washington Post*. – 1999. – 23 February; *Die Ukraine dringt auf Auslieferung Lasarenkos* // *Neue Zuercher Zeitung*. – 1999. – 25 Februar; *Wines M.* Ukraine's ex-premier says he's closer to gaining U. S. asylum // *The New York Times*. – 1999. – 5 March.

дол. у 1996 р.). Але за кілька років завдяки серії трансфертів через рахунки в Україні, Швейцарії, США, Нідерландах, Карибах, Гібралтарі він спромігся "зірвати" більше 800 млн. дол. (*Berliner Zeitung*, 4 грудня 2001 р.).

Масштаби найвідомішого українця у світі, образно кажучи, вражають. Так, у 6,7 млн. дол. готівкою Лазаренку обійшлася 20-акрова садиба з двома майданчиками для гелікоптерів і п'ятьма басейнами у Новато, що північніше Сан-Франциско¹. Її американський уряд збирався конфіскувати, але власник вирішив продати сам, причому за ціною вдвічі вищою (12 млн.), ніж купив. Його "побратим" Петро Кириченко мав у США особняк за 11 млн. дол., два квартирні комплекси за 5,3 млн., кондомініум за 3 млн. і яхту².

Суспільно-політичне коріння "лазаренківщини".

Урешт-решт колишнього прем'єра звинуватили у відмиванні 114 млн. дол. Влітку 2003 р. після внесення застави 86 млн. він вийшов із федеральної в'язниці каліфорнійського містечка Дублін. Носив електронний контрольний браслет, цілодобово залишаючись під наглядом. За його статок, що, зокрема, утримувався на рахунках в Антигуа і Литві, йшла запекла судова боротьба. Буквально цілодобово звинувачений по телефону слухав допити свідків у Росії, Нідерландах, Ізраїлі та Кіпрі. Судовий процес у Сан-Франциско розпочався аж у березні 2004 р.

7 травня 2004 р. федеральний суддя, який вів у Сан-Франциско процес "США проти Павла Лазаренка", відхилив майже половину обвинувачень (24 з 53 пунктів)³. Прокуратура США не змогла довести їх за шість тижнів суду. Лазаренку загрожувало 20 років тюрми. Обвинувачення, що залишилися, могли привести до менш ніж 5-річного ув'язнення. У рамках досудового процесу Лазаренко на той час провів у в'язниці понад чотири роки.

3 червня 2004 р. суд присяжних штату Каліфорнія визнав П. Лазаренка винним у використанні службового становища для вимагання грошей і відмивання їх через банки у Каліфорнії⁴. Серед типових форм зловживань були державна закупівля неіснуючого зерна і продаж худоби за безцінь із привласненням різниці. Лазаренко не визнав себе винним і подав апеляцію.

Із часів панамця Мануеля Нор'єги (1992) для американського суду Лазаренко став першим представником іноземних урядів. За його прем'єрства Україна була третім отримувачем фінансової допомоги США і стержнем у великому плані утворити зону демократичного благополуччя на пострадянських теренах. Справа Лазаренка пояснювала причини провалу проекту⁵. Завдяки прокуратурі, історики змогли заглянути за куліси. Всі здогадувалися, що наділені владою заробляють мільйони. Нарешті, зрозуміли як.

¹ *O'Brien T.* A palace fit for a fugitive and Ukraine's ex-premier // *The New York Times*. – 1999. – 1 September; *Matier Ph., Ross A.* \$ 86 million bail gets prisoner new digs in S. F. // *San Francisco Chronicle*. – 2003. – 19 October.

² *Kane J., Warner T.* Jury weighs case against Ukraine's ex-PM // *The Financial Times*. – 2004. – 16 April.

³ *Egelko B.* Judge narrows Ukraine case // *San Francisco Chronicle*. – 2004. – 8 May.

⁴ *Egelko B.* Former Ukraine prime minister convicted in S. F. // *San Francisco Chronicle*. – 2004. – 4 June; *Kane J., Warner T.* Ukraine's ex-PM found guilty in US of money-laundering // *The Financial Times*. – 2004. – 4 June.

⁵ *Kaminski M.* The strange career of Pavlo Lazarenko // *The Wall Street Journal*. – 2004. – 17 May.

На думку радника президента України Анатолія Гальчинського¹, "лазаренківщина" є однією з форм олігархії – особливого типу "панування", що органічно поєднані в собі не лише тіньові, а й легітимну владу. Соціальною базою вітчизняних олігархічних структур є колишня партійно-радянська номенклатура, яка мала доступ до фінансових ресурсів і через тіньові механізми здійснювала фактичний контроль за ключовими сферами економічної діяльності. Як наслідок, Україна схилилася до встановлення етатистського деїдеологізованого режиму.

В українсько-канадському виданні зазначена тенденція охарактеризована як формальне посилення на важливість глобальних завдань розбудови державності (в етатистському розумінні) та демократичних перетворень (в охлократичному сенсі)². Це знімало відповідальність з державних службовців і давало змогу задовольняти вузькокланові інтереси.

Власне кажучи, президенти стали носіями різних концепцій державотворення. Леонід Кравчук виступив теоретиком етатизму ("розбудови державності"), а Леонід Кучма відразу ж нахилився до "економічного прагматизму"³, шукаючи політичного та ідеологічного підґрунтя в проголошеному курсі реформ. Штучності та відірваності від реальності обом доктринам не бракувало, проте вони прагнули принаймні вивільнити суспільство з ідеологічного карантину, націлюючи на повноцінні взаємозв'язки зі світом.

Водночас це засвідчило зближення політичної та соціально-економічної систем України й Росії: посилення авторитарних тенденцій, відсутність стабільної та розвинутої партійної системи, економічний розвиток за планом "Третього шляху" або "Нового третього світу" (між соціалістичною плановою економікою і вільним ринком)⁴. Даний постсоціалістичний феномен обумовлювався також і тим, що ділові інтереси впливових власників (олігархів) часто не збігалися зі стратегічними інтересами держави.

Зазвичай поняттям "адміністративний ресурс" позначають використання посадовою особою повноважень, делегованих їй державою, для цілей, що не входять у сферу її службових обов'язків⁵. Вплив адмінресурсу на суспільні процеси в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. не обмежувався тільки виборчими кампаніями для досягнення потрібного результату голосування. В економічній сфері – режим пільг і протекціонізму, розподіл бюджетних коштів для "своїх" компаній тощо.

Здебільшого наближені до адмінресурсу займалися не так бізнесом, як вимаганням грошей від інших підприємств за можливість працювати.

¹ Гальчинський А. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу. – К.: Українська пропілеї, 2001. – С. 149-150, 156.

² Україна на перехідному етапі: Політика. Економіка. Культура / Упорядк. Т. Степанової, П. Дугкевича, М. Гхош. – К.: Академія, 1997. – С. 22, 40, 55.

³ А "pragmatic" Ukraine? // The Christian Science Monitor. – 1994. – 21 July; Marks S. Ukraine's president under pressure to deliver on pledges // The Christian Science Monitor. – 1994. – 2 August; Poletz L. Ukraine grapples with reform to pull it out of an economic // The Christian Science Monitor. – 1994. – 19 August.

⁴ Бульбенюк С. Десятиріччя здійснення системної модернізації в Україні та Росії: досягнення та втрати // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 33-40.

⁵ Валєвський О. Державна політика в Україні. – С. 11, 59-60.

Локальні рекетирські схеми початку 1990-х дістали вдосконалену обгортку, ґрунтовне прикриття і т. п.

Зрозуміло, соціально-політичним явищем стала корупція. Масовості набуло одержання матеріальних цінностей, послуг чи пільг через використання службового становища посадовими особами законодавчої, виконавчої та судової влади, а також громадських об'єднань, установ і організацій господарського управління всіх форм власності.

У 1991–1998 рр. Верховна Рада 23 рази розглядала питання посилення боротьби зі злочинністю, президент видав 16 відповідних указів і розпоряджень, затверджено ряд програм, у т. ч. Національну програму боротьби з корупцією в Україні¹. Утворено навіть Координаційний комітет по боротьбі з корупцією й організованою злочинністю при президентові України. Належних результатів, як відомо, досі нема.

Адмінресурс означив деградацію системи державного управління. Так, за підрахунками на травень 2001 р., загальна сума прибутку, не отриманого за кілька років Державним бюджетом внаслідок надання юридичним особам податкових і фінансових пільг, склала 35 млрд. грн. Для порівняння: у 2001 р. Держбюджет становив 42 млрд. грн. Останнім жестом прем'єра В. Ющенка було скасування 259 постанов попередніх урядів, що надавали різні пільги. Але в травні 2001 р. 10 % території України займали вільні економічні зони, де діяли пільгові умови.

2 липня 2004 р. Володимир Литвин, закриваючи п'яту сесію Верховної Ради, наголосив на необхідності відокремити бізнес від влади на всіх рівнях, бо "рано чи пізно Україна прийде до ідеї антиолігархічного перевороту". І це вже не було голосом волаючого у пустелі.

* * *

У другій половині 1990-х рр. корупційні скандали державного масштабу стають неодмінним історико-політичним тлом розвитку українського суспільства. Проте по-перше, неурядові фундації, судові та правоохоронні органи країн Заходу виступили вагомим стримуючим фактором сповзання України за межу недемократичних тенденцій.

По-друге, утверджується олігархічна практика легального і тіньового впливу на державну владу задля монополізації високоприбуткових ринків. По-третє, "лазаренківщина" – всього-на-всього верхівка айсберга тектонічних змін в Україні на початку руху до ринкової економіки. Саме тоді політична верхівка через адмінресурс дала протилежну трактовку такій ключовій цінності західної цивілізації як соціальна справедливість.

¹ *Невмержицький С.* Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук. – К., 1999. – С. 11-13.